

ОБУЧЕНИЕТО ПО ПРОФЕСИОНАЛНА ЕТИКА В СЧЕТОВОДСТВОТО И ОДИТА: ПРИЛОЖИМИ ПОДХОДИ И ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Проф. д-р Фаня А. Филипова, регистриран одитор
Икономически университет, Варна
Катедра „Счетоводна отчетност“

Ключови думи:	Резюме
<p>Професионална етика</p> <p>Етика и счетоводство</p> <p>Преподаване на професионална етика в одита</p> <p>Професионално-етичен кодекс на счетоводителите</p> <p>Професионално-етични дилеми</p> <p>Подходи за преподаване на професионална етика в счетоводството</p> <p style="text-align: center;">JEL класификация: I23, M16, M41</p>	<p>В изследването накратко се дискутира методиката на обучение по професионална етика в счетоводството и одита в университетите по света, но главно и в България. Защитава се тезата, че подобно обучение е от съществено значение за бъдещите специалисти – счетоводители, одитори, консултанти и др., и прилаганите обучителни подходи следва да са многообразни; да обхващат спецификата на всички сегменти на счетоводната и одиторската професия; да предоставят както теоретични и нормативни познания по проблематиката, така също и да развиват аналитичното мислене на студентите; способността им да решават професионално-етични дилеми, базиращи се на реални ситуации. Прилаганите обучителни подходи следва да се стремят да възпитават чувството за професионален дълг у студентите и да обогатяват ценностната им система в областта на етичните изисквания към професията (т.е. да се развива етична чувствителност). Те следва да се базират на опита, постиженията, препоръките, стандартите и разработените учебни материали от Международната федерация на счетоводителите (IFAC) и нейния Международен комитет по етика (IESB), като всеки преподавател може да надгражда и адаптира своите обучителни подходи съобразно разбирането си; професионалния си опит и възможности.</p>

1. Въведение

На база проучване на литературата по въпроса и на събраната публично достъпна информация относно обучението (или липса на такова) по професионална етика в счетоводството/одита за редица западни

университети, и конкретно – за 10 университета в България¹, и въз основа на личния си преподавателски и професионален опит авторът формулира следната изходна теза: налице са значими различия между изследваните университети от гл. т. на учебното съдържание и подходите при обучението по професионална етика в счетоводството/одита. От друга страна, в международен аспект са налице сериозни усилия и постижения във връзка с хармонизиране и уеднаквяване на учебното съдържание и подходи. Но и тук се забелязва, че към този хармонизиран подход се придържат най-вече професионалните организации на счетоводители/одитори и в доста по-малка степен специализираните университетски катедри по счетоводство/одит/финанси. В същото време от години и на запад, и у нас непрекъснато се апелира за сътрудничество между университетите, бизнеса и професионалните организации. Към момента резултатите в това направление са незадоволителни.² Поради това, както и поради нарастващата сложност на стопанската и социалната среда и честите финансови скандали, се налага проблемите на професионалната етика да се обособят в една самостоятелна учебна дисциплина с подходящ по размер хорариум от лекции и упражнения, например 30/30 (при редовна форма на обучение), като нейното учебно съдържание и обучителни подходи да се базират на опита, постиженията, препоръките, стандартите и разработените учебни материали от Международната федерация на

¹ Тези 10 университета са: УНСС – гр. София; Стопанска академия „Д. Ценов“ – гр. Свищов; ИУ – гр. Варна; Софийски университет „Св. Кл. Охридски“; Нов български университет – гр. София; Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“; Американски университет в Благоевград; Бургаски свободен университет; Варненски свободен университет „ Ч. Храбър“; Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“.

² Например в Лондонското училище по икономика и политически науки (LSE), в бакалавърска степен „Счетоводство и финанси“ се изучава дисциплината „Accounting, Corporate Responsibility and Sustainability“, която е най-близка по съдържание до професионалната етика в счетоводството, но в никакъв случай няма пълно покритие (вж. <https://www.lse.ac.uk/accounting>), а в двете магистърски програми в същия университет – „Счетоводство и финанси“ и „Счетоводство, организации и институции“ – няма подобна или близка по съдържание дисциплина. В Холандия – в университета в Тилбург (вж. <https://www.tilburguniversity.edu/education/masters-programmes/european-pma>), в т.нар „Европейска постмагистърска счетоводна програма“ (European Post-Master Accountancy program) с продължителност 2,5 години обучаваните могат да станат регистрирани счетоводители и тук сред редицата специализирани дисциплини се откроява и „Поведение, етика и вземане на решения“ (Behavior, Ethics and Decision making), която предполага, че включва проблематика от областта на професионалната етика. В Германия преобладаващата част от водещите университети, обучаващи студенти по счетоводство, контрол, одит, финанси, бизнес администрация, в общото представяне на специалностите не посочват подобна дисциплина, а относно конкретните учебни планове и дисциплини изискват регистрация чрез сайта на университета и само тогава интересуващият се би могъл да получи повече информация за предлаганите специалности и изучаваните дисциплини. Този подход, според автора, е неприемлив от гл. т. на прозрачност, информативност и съпоставка на образователните програми между университетите. Вероятно конкуренцията между тях налага това. Освен това в Закона за публичния счетоводител (Wirtschaftsprüferordnung (Public Accountant Act (WPO)) 1961) и в германския Търговски закон (Handelsgesetzbuch) са регламентирани етичните изисквания към публичните счетоводители. На тяхна база Камарата на публичните счетоводители (Wirtschaftsprüferkammer (Chamber of Public Accountants – WPK) е оправомощена да формира по-детайлни етични правила за професията. Тя активно участва и подкрепя дейността на МФС в тази насока. Оказва подкрепа и консултации на своите членове при възникнали казуси от професионално-етично естество; излиза със становища по отправени към нея въпроси в тази област; публикува изследвания и материали в специализираното си издание; ежегодно провежда обучения и семинари с цел продължаващо обучение на своите членове. Все в тази връзка вж. 62 Master Programs in Accounting and Finance in Europe 2023, <https://www.masterstudies.com/masters-degree/accounting-and-finance/europe>.

счетоводителите (IFAC) и нейния Международен счетоводен образователен комитет (IAESB).

Цел на настоящата публикация е да се представят накратко основните изисквания и концепции, залегнали в Международен образователен стандарт 4 (МОС 4, IES 4) „Първоначално професионално развитие – професионални ценности, етика и разбирания“ и в Международно образователно практическо изявление (указание, ръководство) (МОПИ 1, IEPS 1) „Подходи за развитие и поддържане на професионални ценности, етика и разбирания“, издадени 2005, респ. 2007 г. от Международната федерация на счетоводителите (МФС) – Международен комитет по образователни стандарти (IESB), както и авторът да сподели почти 25-годишния си опит при преподаване като самостоятелна дисциплина на „Професионална етика в счетоводството“. Ако с МСФО и Международните одиторски стандарти професионалистите в България са детайлно запознати, то с Международните образователни стандарти на МФС, и в частност – с МОС 4, това сякаш не е така. Това се вижда от учебното съдържание на програмите по дисциплината „Професионална етика в счетоводството/на счетоводителя/и независимост“ на изследваните десет университета в България.

Задачите на изследването се ограничават до дефиниране на целите, изискванията, съдържанието, прилаганите и възможни подходи и очаквани резултати при обучението по професионална етика за счетоводители и одитори и нямат претенция да дадат универсално решение.

2. Обучението по професионална етика в счетоводството/одита: прилагани и възможни подходи

В МОС 4 „Първоначално професионално развитие – професионални ценности, етика и разбирания“ и в МОПИ 1 „Подходи за развитие и поддържане на професионални ценности, етика и разбирания“ МФС препоръчва професионалната етика да се изучава в три направления:

1. в курсовете по бизнес етика на ранен стадий на университетското образование;
2. да се интегрират отделни нейни теми в различните специализирани дисциплини по счетоводство, одит, контрол, бизнес анализ и др.;
3. като отделна дисциплина в по-високото ниво на образование (магистърска степен напр.) или в завършващия етап на бакалавърското образование по счетоводство/одит/финанси.

Считаме горното виждане на МФС за много основателно, но трудно осъществимо, защото изисква много тясна интеграция между различните катедри и преподаватели (от гл. т. на учебно съдържание), които биха водили съответните дисциплини и биха допринесли за изучаването на професионалната етика в тези три направления.

През 2019 г. МФС публикува ревизириания Международен образователен стандарт (МОС) 4 *Първоначално професионално развитие – професионални ценности, етика и разбирания* (влязъл в сила от 01.01.2005

г., а с последната си ревизия е в сила от 01.01.2021 г.) (IFAC, 2019). Новото в този стандарт е отделеното място на въпроса за професионалния скептицизъм и професионалното отсъждане (преценка) като важни компоненти на компетентността и уменията на професионалните счетоводители. И тъй като и скептицизмът, и професионалната преценка следва да се базират и съобразяват освен с техническите и нормативните изисквания към професията, също и с етичните принципи и правила, МФС е решила да добави тези въпроси в МОС 4, имайки предвид нарасналия акцент върху тях през последните години.

Считаме, че ревизираният МОС 4 следва да бъде основа на подхода и учебното съдържание при обучението по професионална етика в счетоводството/одита в нашите университети. Най-важните ключови концепции и изисквания в него са следните (IFAC, 2019):

1. При обучението следва да се изхожда от концептуалната рамка, свързана с професионалните ценности, етика и разбирания (напр. тази в Международния етичен кодекс на професионалните счетоводители). Според пар. 11 на МОС 4 обучението по професионална етика води до съобразяване и защита на обществения интерес; до по-високо качество на професионалните услуги и до по-голямо доверие към професията. Освен това в пар. А13 е подчертано, че действията на професионалния счетоводител не следва единствено да са насочени в услуга на клиента и/или на работодателя. Те трябва да са съобразени и с обществения интерес, като в пар. А14 МФС изяснява, че това налага:

- ✓ изграждане на разбиране и загриженост относно обществения интерес;
- ✓ развитие на чувствителност относно социалните отговорности на професията;
- ✓ учене през целия живот;
- ✓ формиране на отношение към качеството, старанието, отговорността, своевременността, уважението към професионалната работа и към тези, към които е адресирана;
- ✓ уважение към законите и регулациите.

2. Следва при обучението да има яснота относно целите, които то си поставя, и относно очакваните резултати.

3. Следва да се извършва текущо и периодично актуализиране на учебните програми и подходи (напр. един път на 3 – 5 г. или по-често поради значимата динамика в икономическата и социалната среда, а също и в нормативното регулиране).

4. Следва да се измерват резултатите от обучението в областта на професионалните ценности, етика и разбирания, вкл. МФС дефинира три степени на подготовка и тяхното измерване – първоначална, средна и напреднала (висша). Изискванията на МОС 4 са насочени главно към първоначалната подготовка.

5. В МОС 4 е предложен примерен кръг от въпроси, които следва да се изучават по проблематиката, както и подходящи обучителни подходи.

В пар. 1 на МОС 4 ясно е подчертано, че „професионалните ценности, етика и разбирания са характеристиките, които дефинират професионалните счетоводители като членове на професията“ (IES 4, 2019). И тези етични характеристики на професионално поведение следва да са формирани както при първоначалното навлизане в професията, така и да са обект на постоянно и продължаващо обучение и развитие. *Функцията на университетите у нас е да предоставят първоначалното обучение, а продължаващото развитие в тази област³ е задължение на съответната професионална организация, на счетоводната и/или одиторската компания, както и на самия професионалист (по пътя на самообучение).* В пар. А4 на МОС 4 е посочено, че професионалните ценности, етика и разбирания са свързани с изисквания за:

- ✓ техническа компетентност и професионални умения;
- ✓ етично поведение (като независимост, обективност, конфиденциалност, честност);
- ✓ професионален подход (като дължима грижа, своевременност, уважение, респект, отговорност);
- ✓ стремеж към най-високи стандарти (постоянно развитие и учене през целия живот);
- ✓ социална отговорност (разбиране и съобразяване с обществения интерес).

В хода на обучението си, професионалистът следва да развие професионален скептицизъм и способности за професионална преценка, както и да служи на обществения интерес (IFAC, 2019, МОС 4, пар. А12 – А14).

Според МОС 4, пар. А6 „професионалната компетентност надхвърля знанията на принципи, стандарти, концепции, факти и процедури; тя е интеграция и приложение на три елемента“:

1. техническа компетентност;
2. професионални умения;
3. професионалните ценности, етика и разбирания.

За съжаление, университетското образование по счетоводство, одит, контрол, финансов анализ главно е насочено към *техническата компетентност* на бъдещите професионалисти (чрез натрупване на конкретни знания за стандарти, закони, правила, принципи; тук нямаме предвид дигиталната компетентност). Много по-малко (и недостатъчно) време се отделя на създаването и развитието на професионални умения, вкл. развитие на способността за формиране на професионална преценка и отсъждане, както и умения за използване на специализиран софтуер и различни други дигитални технологии. Недостатъчно е и обучението в областта на професионалните ценности, етика и разбирания, като трети съществен и задължителен компонент на професионалната подготовка, а в

³ Продължаващото професионално обучение е регламентирано в МОС 7 *Продължаващо професионално развитие* на МФС (IES 7, Continuing Professional Development (Revised), 2019)

редица както български, така и чужди университети този трети компонент – като самостоятелна дисциплина (курс), въобще липсва.

В пар. 23 до 38 на МОС 4 МФС изразява вижданията си относно *приложимите подходи при обучението* в областта на професионалните ценности, етика и разбирания. Тя предлага използването на комбинация от *обучителни подходи*, вкл. и чрез придобиване на практически опит (напр. чрез стаж, в реална работна среда). В пар. 24 на МОС 4 се отбелязва, че следва да се прави разлика между обучението по професионална етика и създаването и поддържането подходяща среда за етично поведение. Последното е в правомощията, волята и нагласите на работодателите, институциите и обществото като цяло, а не на обучаващите, респ. на университетите.

В пар. 25 на МОС 4 са изброени възможните подходи за обучение в областта на професионалната етика, а именно: ролеви игри; дискусии върху подбрани публикации по проблематиката, вкл. материали от интернет и други онлайн източници; анализ на стопански ситуации, които водят до заплахата за професионално-етичните принципи и правила; дискусии и коментар относно дисциплинарни действия, свързани с етични нарушения; семинари и срещи с изтъкнати специалисти с практически опит; използване и участие в онлайн форуми и дискусии по изучаваните проблеми. Включването на обучаваните активно да участват в дискусиите има по-благоприятен ефект върху тях и МФС препоръчва такъв подход, а не единствено лекционната форма единствено с активното участие на лектора.

Относно развитието на професионален скептицизъм и способност за професионални преценки МФС препоръчва като възможни подходи менторството; оценка и самооценка на професионалното поведение (напр. чрез регистрация на наученото; регистрация на проведени обучения и усвоени знания и умения; описание на по-значими ситуации, в които професионалистът е бил изправен пред професионално-етичен проблем и как е постъпил) и натрупването на практически опит.

Основните въпроси, разгледани в МОС 4, са по-детайлно развити в изявление МОПИ 1 на МФС (IFAC, 2006), като тук главен акцент е поставен върху:

1. как се изгражда и развива компетентността в областта на професионалната етика (като съвкупност от знания, чувствителност, етична преценка и следване на етично поведение);

2. подходи за включване на етичното обучение в образованието (тематичен подход – чрез включване на определени теми към други, свързани специализирани дисциплини; и поэтапен подход – напр. чрез първоначално разглеждане на по-общите изисквания на бизнес етиката в едноименна дисциплина, и на по-следващ етап в обучението – включване на самостоятелна дисциплина, обект на която са специализираните въпроси на професионалната етика в счетоводството/одита).

3. Осъществяване на етично обучение, вкл. обучителни методи и обучение в реална работна среда.

На база личния си преподавателски опит (25 г. преподаване на професионална етика в счетоводството/одита – от 1998 г. в ИУ – гр. Варна) авторът по-долу обобщава прилаганите от него подходи, техники и форми за обучение на студентите (основно магистри) в областта на професионалната етика:

1. Предмет на учебната дисциплина „Професионална етика в счетоводството” са някои особености на счетоводната (и одиторската) професия, които нямат технически или строго нормативен характер. Главен обект са проблемите на морала и на професионалното поведение на счетоводителите и одиторите, както и най-типичните професионално-етични дилеми, с които се сблъскват професионалистите в практиката. Счетоводната (и одиторската) професия се разглежда от гледна точка на нейните социални, психологически и морални аспекти. Анализира се процесът на професионализация в счетоводството в България и по света, както и механизмите, които използват професионалните организации за утвърждаване на своя професионален монопол. Основно се изясняват принципите на професионалното поведение на счетоводители и одитори; същността, структурата и начина на функциониране на професионално-етичните кодекси, включително нормативното регламентиране етиката на професионалните счетоводители в България.

Специфичните знания и умения по отношение на основните професионално-етични категории в курса на обучение се формират, като се прилага последователен подход, свързан с изясняването на:

- ✓ необходимостта от изучаване и анализиране на етичните аспекти на професията;
- ✓ отличителните черти на професиите, в т.ч. на счетоводната и одиторската, налагащи следване на специфични професионално-етични правила;
- ✓ нормативното регламентиране на етиката на професионалните счетоводители;
- ✓ подходите за контрол върху спазване на професионално-етичните правила и системата от санкции при тяхното нарушаване;
- ✓ подходите за разрешаване на професионално-етични дилеми (проблеми, казуси).

Основният фокус на дисциплината е насочен върху получаването на достатъчно и трайни знания, свързани с етичните изисквания към счетоводната професия; очакванията на обществото и на клиентите от нея; фундаменталните професионално-етични принципи; заплахите за професионалната етика и мерките за тяхното минимизиране; подходите за решаване на професионално-етични дилеми, както и начините за контрол и регулиране етичното поведение на професионалните счетоводители и системата от санкции при нарушение на етичните правила.

2. При формиране на учебното съдържание на дисциплината авторът винаги е прилагал комплексен подход, а именно: обучението да включва равностойни части и теми от трите основни направления: теоретични

основи на етиката и на професионалната етика в счетоводството/одита; нормативно-правната рамка на професионалната етика; практически аспекти на професионалната етика – професионално-етични дилеми и начини за тяхното решаване. Изясняването на тези три направления се базира на дедуктивен подход: от общото към частното.

В първата теоретична част основен акцент следва да се постави на изясняване на етиката, на основните етични направления/школи/представители и етични категории. Освен това тук се изяснява понятието „приложна етика“ и едно от нейните проявления – професионалната етика, в т.ч. в счетоводството и одита. Следването на принципите на професионалната етика е характерно за онези специфични от социологическа гледна точка човешки дейности, наречени от социолозите „професия“. Именно защото счетоводството/одитът са професии, те са обвързани със специфични изисквания и етични отговорности, формиращи понятието „професионална етика“. Превръщането на счетоводството/одита в професия; създаването на професионалните организации и тяхната роля; професионалният монопол; професионалните привилегии; отличителните характеристики на професиите също са част от теоретичното направление (първата част) на дисциплината.

Във втората – нормативно-правната част, се разглеждат и изясняват нормите, правилата, изискванията, които имат *етичен контекст* в ЗНФО и в Международния етичен кодекс на професионалните счетоводители. Целта тук е не да се накарат студентите да заучават членове, параграфи, норми, а да разберат кои аспекти от професионалното поведение (главно на ДЕС и регистрираните одитори) са особено чувствителни и биха могли да доведат до неетични резултати и действия; защо и как законодателят и професията са въвели норми и изисквания спрямо тях. Важно в хода на обучението е да се изяснят редица специфични понятия, принципи и подходи, свързани с етиката на професионалния счетоводител/одитор, например: кой е „професионален счетоводител“; какво е „ангажимент за уверение“; какво включва палитрата от професионални услуги и дали етичните изисквания към всеки един вид от тях са еднакви; какво е професионален счетоводител, зает в бизнеса, и какво – на публична практика; какво означава принципът на конфиденциалност; на дължимата грижа; на независимостта и др.; какво представляват и как се идентифицират заплахите за професионалната етика и какви да са възможните предпазни мерки; какви са спецификите при рекламирането на професионалните услуги и определяне на техните цени; защо етичните изисквания към одиторите на предприятия от обществен интерес са толкова многобройни и строги; какво означава докладът за прозрачност и каква е неговата функция и др.

В третата част на дисциплината се представят и дискутират:

- ✓ съществуващите подходи за решаване на професионално-етични дилеми (обичайният 7-стъпков подход);
- ✓ същността, причините и факторите, свързани с най-крупните скандали и измами в областта на счетоводството и одита (у нас и по

света). Целта тук е да се извлекат поуките от тях, а не единствено да се представи любопитната пикантерия около тези скандали;

- ✓ преглед и дискусия на най-типичните етични нарушения в счетоводната и одиторската професия на база публично-достъпна информация за реални казуси в България и по света; информацията от годишните отчети на Съвета по професионална етика към ИДЕС и от отчетите на КПНРО.

Прилаганите подходи при обучението по „Професионална етика в счетоводството“ в магистърската степен „Счетоводство и контрол“ при ИУ – Варна са следните:

1. Традиционният лекционен подход е по-разчупен с цел фокусиране вниманието на студентите върху нуждата и ползите от спазване на етично поведение в професията, от една страна, и върху неприятните последици, ако се нарушават етичните правила. Това се постига чрез представяне на множество актуални, реални примери за професионално-етични дилеми, вкл. и от сферата на други професии като лекарската, юридическата, учителската.

2. Решаване на реални казуси (от практиката в България (ИДЕС – СПЕ; КПНРО) и по света. Полезни в това отношение са: дигиталната брошура на ИДЕС „Казуси от практиката на Съвета по професионална етика (СПЕ) за периода 2017 – 2022 г.“, в която са обобщени 10 реални професионално-етични казуса, по които е работил и е изразил становище СПЕ. Също биха могли да се използват и: 7-те казуса, разработени от Британския и Ирландския борд на счетоводните организации – CCAB Ethical Dilemmas Case Studies for Professional Accountants in Business, 2022 (CCAB, 2022,); https://www.ccab.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/2022-CCABEG-Case-Studies-Professional-Accountants-in-Business_LM.pdf. Подобни публикации този борд има и през предходните години. От полза при обучението би било и ръководството на ICAEW с 18 етични сценария (казуси) – ETHICS IN PRACTICE SCENARIOS STUDENT GUIDE, ICAEW, 05. 2023, [icaew.com, https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/for-current-aca-students/changes-to-exams/icaew-ethics-scenarios-1-18-students.ashx](https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/for-current-aca-students/changes-to-exams/icaew-ethics-scenarios-1-18-students.ashx). Катедра „Счетоводна отчетност“ при ИУ – гр. Варна разполага и с учебно помагало по дисциплината – „Професионална етика в счетоводството“, в което освен теоретичните и нормативно-правните аспекти на професионалната етика, са представени и около 30 решени и нерешени професионално-етични казуса (вж. Филипова, Ф., Р. Петрова (2017).

3. Дискусията относно решенията на различни професионално-етични дилеми от страна на СПЕ, ИДЕС, както и на съдебни решения по тях.

4. Разработване на курсови работи (включващи минимум три професионално-етични казуса с подход за тяхното решаване) и презентации от страна на студентите (индивидуални).

Други възможни учебни подходи (при наличие на по-голям хорариум по дисциплината):

1. Гледане и обсъждане на видеоматериали по темата. В това отношение полезни могат да бъдат видеата, качени в сайта на МФС, както и филмите, прожектирани на провеждания в Холандия (в гр. Амстердам) Филмов фестивал за измами (fraudofilmfestival.nl); филми като тези на ICAEW “Without question” and “False Assurance”.

2. Участие на студентите във видео игра, занимаваща се с въпросите на професионалната етика, която има сериозен образователен характер, а не е за развлечение. Например като такава би могла да се ползва представената през 2018 г. по време на 20-ия Световен конгрес на счетоводителите в Сидни (Австралия) видео игра „Bogart Technologies“, създадена от RMIT's School of Accounting (Мелбърн, Австралия).⁴ Друга подобна видео игра е тази, разработена от счетоводния факултет на същия университет под ръководството на експерта Gillian Vesty и с помощта на преподавателите Steven Dellaportas и Eva Tsahuridu.⁵

3. Екипни разработки на студентите по темата и обсъждания.

4. Срещи, дискусии с водещи практики и специалисти – от ИДЕС, от различни счетоводни и одиторски дружества; от бизнеса и споделяне на реален опит относно важноста на етиката в професията.

Кои могат да бъдат основните източници на информация, какви материали, публикации, видеа, свързани с обучението по професионална етика, биха могли да се използват? Източниците са неподозирани много (в т.ч. на сайтовете на големите професионални организации като IFAC, ICAEW, ACCA, CIMA, AICPA, IMA и др.; на сайтовете на големите одиторски компании). Богата и много концентрирана по темата информация се съдържа в етичния портал на Международната федерация на счетоводителите (<http://bit.ly/2otheJ5>). По-конкретно тук следните материали могат да бъдат полезни: (вж. Anders, S. B., 2018):

➤ Интересни статии и публикации по професионално-етична тематика:

Например CIMA, “The Professional Accountant’s Mindset and Tackling Corruption” (September 2017, (<http://bit.ly/2Cnsgbt>); Hares, Sophie. Innovative ways to teach accounting ethics, <https://www.aicpa-cima.com/resources/download/innovative-ways-to-teach-accounting-ethics>, Mar 15, 2021.

➤ Ръководството на CGMA, “Keeping Business Clean: A CGMA Guide to Countering Fraud and Corruption,” (<http://bit.ly/2BPRcHI>).

- ACCA, “Navigating Ethics in a Digital Age” (October 2017, (<http://bit.ly/2FyFmRQ>).

- ACCA, “Ethics and Trust in a Digital Age,” (<http://bit.ly/2HPwNTx>)

- Съвместни книги и учебни материали на AICPA и CIMA, които подпомагат обучението и подготовката на студентите, вкл.

⁴ Вж. <https://www.rmit.edu.au/news/all-news/2018/nov/accounting-game-earn-a-micro-credential>

⁵ Вж. <https://www.facebook.com/watch/?v=604194350228721>; Tsahuridu, E., G. Vesty, (2018), Transforming accounting ethics education with serious games https://apesb.org.au/uploads/meeting/board_meeting/20190531011647_Agenda_Item_8_RMIT_Presentation_on_Ethics_Game.pdf

съдържащи и редица професионално-етични дилеми. (вж. aicpa-cima.com)

- Интересни видеа: “Preparing for Ethical Challenges in Your Career”, (<http://bit.ly/2BOw0BT>); “Teach Your Children Well: Teaching Young Accountants the Importance of Ethics” (<http://bit.ly/2CJS7pC>); “Up-Close with Bill Schneider, Director of Accounting, AT&T,” (<http://bit.ly/2BRBJGR>); “The Accountancy Profession Must Provide Trust and Accountability,” (<http://bit.ly/2ESsw3L>); The “Ethics In Business” видео програма (съдържа 5 видеа), създадена от Института на експерт-счетоводителите на Австралия (ICAA) и Michael Schildberger’s Business Essentials Pty Ltd, с подкрепата на PwC, CRA и RMIT университет (Австралия);
- Линкове към т.нар. “The ‘NOCLAR’ Debate” („Отговор при несъобразяване със закони и регулации – дебат“), (<http://www.auditconduct.com>) “Raising the Ethical Bar” (Fall 2016), *Ethics Resources*). Специална секция на сайта на IESBA е посветена на NOCLAR ресурси (<http://bit.ly/2m98Xax>), включително и видеа: (<http://bit.ly/2GLZRu3>).

В Приложение 1 към настоящата публикация е представен списък (неизчерпателен) и на други източници, линкове, ресурси и публикации, които могат да се използват при обучението по професионална етика в счетоводството/одита и при подготовката на студентите. Подобен списък има и към учебника/учебно помагало „Професионална етика в счетоводството“ (Филипова, Ф. и Р. Петрова (2017).

3. Очаквани резултати от обучението по професионална етика в счетоводството/одита

Според пар. А10 на МОС 4 очакваните резултати от обучението в областта на професионалните ценности и етика могат да се установят и измерят, както следва:

- ✓ в хода и при завършване на обучението;
- ✓ в работната среда.

Етичното обучение преминава през 4 фази: придобиване на етично знание; развитие на етична чувствителност; подобряване на етичната преценка; поддържане и следване на професионално поведение. В хода на университетското образование усилията са насочени главно към първите три фази, вкл. и тяхната оценка.

За целите на оценката на резултатите от университетското обучение служи формираният текущ контрол и крайни изпитни резултати. Например, според утвърдената практика при изучаване на дисциплината „Професионална етика в счетоводството“ като задължителна дисциплина в магистърската степен „Счетоводство и контрол“ при ИУ – гр. Варна, оценяването на резултатите от обучението по тази дисциплина става при следните правила и изисквания:

1. За текущо оценяване през семестъра (формиращо 50% от крайната оценка по дисциплината) се прилага трикомпонентен оценъчен подход, който включва:

- ✓ решаване на електронен, онлайн тест (обичайно с 10 затворени въпроса) от обхвата на учебното съдържание чрез електронната платформа e-learn;
- ✓ решаване на казус/и, свързани с професионално-етични дилеми;
- ✓ изготвяне (и презентиране) на курсова работа с представяне и дискутиране минимум на три реални професионално-етични дилеми, информация за които студентът е намерил в специализираната литература, в медиите и/или лично е запознат, участвал, присъствал в ситуации с подобен характер.

2. За окончателното оценяване на придобитите знания и умения от студентите в края на семестъра (формиращо също 50% от крайната оценка по дисциплината) се провежда изпит, който включва:

- ✓ решаване на електронен, онлайн тест (обичайно с 30 затворени въпроса) от обхвата на учебното съдържание чрез платформата e-learn;
- ✓ решаване на казус/и, свързани с професионално-етични дилеми при предоставяне на оскъдна изходна информация, с цел стимулиране на етичното мислене и способности за преценка на студентите.

Разбира се, дори и отличните резултати от текущия контрол и изпита по дисциплината не са гаранция, че бъдещите професионалисти ще спазват стриктно професионално-етичните правила в своята професионална дейност. Но, както редица водещи специалисти в областта на моралната психология посочват, обучението по тези въпроси провокира човешкото мислене и може да бъде предпоставка за по-етично поведение за в бъдеще. (вж. Kohlberg, L. 1969, 1983; Rest, J. 1983).

Очакваните резултати от първоначалното обучение по професионални ценности, етика и разбирания в МОС 4 са представени обобщено в Таблица А на стандарта, като в нея са дефинирани 3 сфери, в които обучаваният трябва да развие компетентност, а именно:

1. Професионален скептицизъм и професионална преценка (отсъждане) – на средно ниво на подготовка (висшето ниво е при продължаващото обучение на практикуващи вече професията лица). Очакваните резултати, сочещи, че подобна компетентност от обучавания е придобита, се измерват чрез: способността му да събира и анализира съответната информация; способността да формира разумни изводи и аргументирани решения; способността за алтернативни подходи за решаване на професионално-етичните проблеми.

2. Етични принципи. Тук очакваните резултати се измерват чрез способността на обучавания да познава фундаменталните етични принципи на професията; да може да анализира ситуациите и факторите,

които застрашават тяхното спазване и да познава предпазните мерки срещу тези заплахи.

3. Служене на обществения интерес. Тук очакваните резултати се измерват чрез способността на обучавания да разбира в какво се изразява социалната отговорност на професията; как тя е регулирана и какви са последствията за професионалиста, за професионалната общност и за обществото, ако се нарушават етичните изисквания.

4. Заключение

Фалитът на КТБ в България не породил нужното публично обсъждане сред счетоводната и одиторската професия и регулативните и надзорните органи как се стигна до тази, може би най-голяма финансова афера в последното столетие на България. И респективно авторът не разполага с убедителни данни, че този финансов скандал, както и други значими такива в България и по света (като фалитът на британската компания Carillion (2018 г.); измамите в немската компания за електронни разплащания Wirecard (2020); корупционните скандали в бразилската държавна нефтена компания Petrobras (2014 – 2015 г.) и редица други са довели до дълбоко преосмисляне от страна на специализираните катедри, преподаващи счетоводство, одит, контрол, на острата нужда от по-голямо внимание и подобряване на подходите в посока обучение по професионална етика и ценности. През последните няколко години и особено след 2020 г. цялото внимание на изброените институции и на счетоводните законодатели, регулаторите и професионални организации е насочено към устойчивото развитие (новата мантра!) – докладване на информация (главно нефинансова) и изразяване на увереност по отношение на нея, като в същото време скандалите и нерешените проблеми около невярна, манипулирана, подвеждаща финансова информация от страна на компаниите и некачествен одит ескалират. Поради всичко горепосочено считаме, че с цел подобряване нивото на етично професионално поведение от страна на счетоводителите и одиторите (ограничавайки се в рамките на България) следва:

1. Да бъде въведена като задължителна дисциплина в завършващата година на бакалавърското обучение или в магистърското по счетоводство, одит, контрол дисциплината „Професионална етика в счетоводството/и одита (и независимост)“, която като минимум да е с хорариум 30/30 (лекции/упражнения).

2. Учебното съдържание на дисциплината, поставените цели, очакваните резултати, тяхното измерване и обучителните подходи да са изцяло съобразени с концепциите, изискванията, изявленията и препоръките на МФС (МОС 4 и МОПИ 1). В това отношение считаме за много съществена ролята на НАОА (Национална агенция за оценка и акредитация) и на професионалната организация ИДЕС, която партнира със специализираните катедри по счетоводство/контрол/одит у нас. В тази връзка е належащо ИДЕС да допълни Правилата си за организиране и провеждане на изпити за придобиване на правоспособност ДЕС, като *разработи минимално задължително съдържание по дисциплината „Професионална етика и независимост“*, а не да регламентира като

единствен критерий за признаване като предварително положен изпит (съгласно чл. 14, ал. 1 ЗНФО) минимален хорариум часове (в момента – 30/0).

3. Преподавателите, които водят тази дисциплина, следва да са професионалисти с нужния не само академичен, но и практически опит, включително практикуващи ДЕС и регистрирани одитори.

В свое изследване на 66 професионални организации – членки на МФС, група учени от Австралия обобщават отговорите на интервюираните лица относно водещите причини за етични нарушения в професията (етичен провал) и те са следните (Jackling, B., B. Cooper, Ph. Leung, S. Dellaportas (2007, с. 940):

1. наличие на собствен интерес;
2. неспособност да се поддържа обективност и независимост;
3. неадекватна, неподходяща професионална преценка;
4. липса на етична чувствителност;
5. неправилно ръководство („тона на върха“) и лоша фирмена култура;
6. неспособност да се удържи на заплахите, водещи до етични нарушения;
7. липса на компетентност (капацитет, способности);
8. липса на институционална подкрепа и подкрепа от колегите;
9. липса на подкрепа от професионалната организация.

Авторът счита, че чрез съвместните усилия на специализираните катедри по счетоводство, одит, контрол; на професионалните организации; на счетоводните и одиторските предприятия, както и с подкрепата на бизнеса, следва да се работи по преодоляване (или минимизиране) негативните ефекти на всеки един от тези 9 фактора. Това е трудна, тежка мисия, но отказът от нея означава отказ от изконното призвание на професията и съществуване в едно общество, разтърсвано от скандали, кризи и противоречия. А нали всички твърдим, че искаме да живеем в един по-добър и по-справедлив свят?!

Библиографска справка:

1. Филипова, Ф., Р. Петрова. (2017). *Професионална етика в счетоводството : [Електронен ресурс]*, Варна, изд. Знание и бизнес, 2017, 260 с., ISBN 978-619-210-013-1, https://eknigibg.net/index.php?route=product/product&product_id=67
2. Anders, S. B. (2018). *Ethics Resources: IFAC and IESBA*, <https://www.cpajournal.com/2018/04/18/ethics-resources-ifac-and-iesba/>
3. Jackling, B., B. Cooper, Ph. Leung, S. Dellaportas. (2007). *Professional accounting bodies' perceptions of ethical issues, causes of ethical failure and ethics education, October 2007, Managerial Auditing Journal*

22(9):928-944, DOI:10.1108/02686900710829426

4. IFAC (2019). *IES 4 Initial Professional Development – Professional Values, Ethics, and Attitudes (Revised)*, https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/IAESB-IES-4-Professional-values-ethics-attitudes.pdf
5. IFAC (2007). *International Education Practice Statement IEPS 1 Approaches to Developing and Maintaining Professional Values, Ethics and Attitudes*, IFAC, 2007, https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ieps-1-approaches-to-deve.pdf
6. IFAC (2006). *Information Paper August 2006 International Accounting Education Standards Board Approaches to the Development and Maintenance of Professional Values, Ethics and Attitudes in Accounting Education Programs*, IFAC, 2006, https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/approaches-to-the-developme.pdf
7. Kohlberg, L. (1969). "Stage and Sequence: The Cognitive Development Approach to Socialization". *Handbook of Socialization Theory and Research*, ed. Goslin, D., Rand McNally, New York, 1969, 347 – 480.
8. Kohlberg, L. (1983). *The Philosophy of Moral Development*, Harper and Row, San Francisco, Ca., 1983.
9. Limijaya, A. (2019). *Accounting Ethics Education: What and How to Teach?*, *Accounting Ethics Education: What and How to Teach?* (Researchgate.Net), DOI:10.29313/ka.v21i2.4109
10. Miller, William, D'Arcy Becker (2011). *Ethics in the Accounting Curriculum: What Is Really Being Covered?* *American Journal of Business Education*, October 2011 Volume 4, Number 10, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1056653.pdf>
11. Rest, J. (1983). "Morality" *Handbook of Child Psychology 4th ed.*, ed. Mussen, P. John Wiley & Sons, New York, 1983.
12. West, A. (2017). *The ethics of professional accountants: an Aristotelian perspective*. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 30, 2, 328 – 351.
13. West, A. & Buckby, S. (2018). *Ethics education in the qualification of professional accountants: insights from Australia and New Zealand*. *Journal of Business Ethics*, 1 – 20.
14. Weybrecht, G. (2016). *How to teach students to be ethical*. <https://www.aacsb.edu/blog/2016/december/how-to-teach-students-to-be-ethical>
15. Williams, P. F. (2015). *The focus of professional ethics: Ethical professionals or ethical profession?* *Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting*, 14, 15 – 35.

Приложение 1: Източници, линкове, ресурси и публикации, свързани с обучението по професионална етика в счетоводството и одита:

- *Armstrong, Mary Beth. (1993). Ethics and Professionalism of CPA. Thomson Southwestern, 1993. ISBN 0-538-823011*
- *Association of Chartered Certified Accountants (ACCA) Ethics and Trust in a Digital Age <http://bit.ly/2HPwNTx>*
- *Audit Conduct News Raising the Ethical Bar: The Accountant's Responsibility for Addressing Noncompliance with Laws and Regulations (Fall 2016), <http://bit.ly/2ot4qmh>*
- *Baker, C. R. (2021), "Retraction Notice", Baker, C. R. (Ed.) Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting (Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting, Vol. 24), Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 171 – 171. <https://doi.org/10.1108/S1574-07652023014>*
- *Chartered Global Management Accountant Business and Human Rights: Evolution and Acceptance Guide, <https://www.cgma.org/resources/reports/business-and-human-rights.html>*
- *Financial Reporting Council, UK, <https://www.frc.org.uk/>*
- *Gottardello, D., Maria del Mar Pàmies. (2019). Business School Professors' Perception of Ethics in Education in Europe, Sustainability 2019, 11, 608; doi:10.3390/su11030608 www.mdpi.com/journal/sustainability: Sample: The population of the research was composed of business school professors in four countries, Ireland, Italy, Spain and Sweden.*
- *Hadi, S. H., Permanasari, A. E., Hartanto, R. et al. (2022). Developing augmented reality-based learning media and users' intention to use it for teaching accounting ethics. Educ Inf Technol 27, 643 – 670 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10531-1>*
- *International Ethics Standards Board for Accountants. Code of Ethics for Professional Accountants, <https://www.ethicsboard.org/iesba-codentegrating>*
- *Kelly, P. (2021). Giving Voice to Values into an Accounting Ethics Course – Promoting Ethical Behavior of Future Accounting Professionals, September 2021, DOI:10.1108/S1574-076520210000024002, In book: Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting (pp.19 – 35)*
- *Manea, Andreia. (2022). "Ethics in exam-supporting documents of professional accounting associations" Proceedings of the International Conference on Business Excellence, vol. 16, no. 1, 3922, pp. 827 – 836, <https://doi.org/10.2478/picbe-2022-0077>*
- *Maruszewska, E. (2011). Ethical Education of Accounting Students in Poland, General and Professional Education 1/2011 pp. 26 – 30 ISSN 2084-1469*
- *Merello, P., A. Barberá, L. Porcuna-Enguix, R. Porcuna-Enguix & A. ZorioGrima. (2023) Movies, ethics and accounting: a teaching experience,*

Economic Research Ekonomska Istraživanja, 36:2, 2142825, DOI: 10.1080/1331677X.2022.2142825,
<https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142825>

- Muhamad, H., Salleh, A., Kasim, N. A. A., & Suppiah, S. D. K. (2019). *Human Governance: How Ethical Behaviour of Accountants can be Improved*. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 9(7), 370 – 385.
- *Organization for Economic Cooperation and Development Guidelines for Multinational Enterprises*, <http://www.oecd.org/corporate/mne/>
- Peace Onuwabagbe Okougbo, Elewechi Ngozi Okike & Amos Alao, (2021). *Accounting ethics education and the ethical awareness of undergraduates: an experimental study*, *Accounting Education*, 30:3, 258 – 276, DOI: 10.1080/09639284.2021.1888135,
<https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1888135>
- Peace O. Okougbo & Elewechi N. Okike | Emmanuel O Amoo (Reviewing editor), (2021). *Teaching strategies in accounting ethics: a students' assessment of preferred teaching styles*, *Cogent Social Sciences*, 7:1, DOI: 10.1080/23311886.2021.1950306
- Poje, T., Maja Zaman. (2022). *Ways ethics education toolkit impacts moral judgment of accounting students*, *Groff Department of Accounting and Auditing, School of Economics and Business, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia*, <https://sciendo.com/it/article/10.2478/picbe-2022-0077>
- Ramirez, R. (2017). *Teaching ethics through court judgments in Finance, Accounting, Economics and Business Etikk I praksis*. *Nord J Appl Ethics* (2017), 11(1)
- Sauerwein, J. (2022). *Integrating faith into an accounting ethics class: A project illuminated by Bonhoeffer*. *International Journal of Christianity & Education*, 26(2), 191–206,
<https://doi.org/10.1177/20569971211008946>
- *The Routledge Handbook of Accounting Ethics* Eileen Z. Taylor, Paul F. Williams, (2020). *Ethics in higher education* Publication details <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780429490224-26> Christine Cheng, Kristy Schenck, Renee Flasher Published online on: 30 Dec 2020
- *United Nations Business & Human Rights Resource Center*, <https://business-humanrights.org/en/unguiding-principles>
- Žager, K., Nikolina Dečman, Ana Novak, (2019). *Importance of ethics in the education of accountants*, *ECONVIEWS, God. XXXII, BR. 2/2019. str. 463 – 476*, <https://hrcak.srce.hr/file/336584>

**PROFESSIONAL ETHICS TRAINING IN ACCOUNTING AND AUDITING:
APPLIED APPROACHES AND EXPECTED RESULTS**

Prof. Fanya A. Filipova, CPA

University of Economics, Varna

Accounting Department

Keywords:	Summary
<p><i>Professional ethics</i></p> <p><i>Ethics in accounting</i></p> <p><i>Teaching professional ethics in auditing</i></p> <p><i>Professional code of ethics of accountants</i></p> <p><i>Ethical dilemmas in the accounting profession</i></p> <p><i>Approaches to teach accounting ethics</i></p>	<p><i>The study briefly analyzes the methods of training in professional ethics in accounting and auditing in the universities around the world, and mainly in Bulgaria. The need, the benefits of such training are defended, for the future accountants, auditors, consultants, etc. and the learning approaches should be diverse; to cover the specifics of all segments of the accounting and auditing profession; to provide both theoretical and normative knowledge of the issue, as well as to develop students' analytical thinking; their ability to solve professional-ethical dilemmas based on real situations. The educational approaches applied should strive to educate students' sense of professional duty and enrich their value system in the field of ethical requirements for the profession (development of ethical sensitivity). They have to be based on the experience, achievements, the recommendations, standards and training materials developed by the International Federation of Accountants (IFAC) and its International Ethics Board (IESB), as each lecturer can build and adapt his teaching approaches according to his understanding, professional experience and capabilities.</i></p>
<p align="center">JEL classification:</p> <p><i>I23, M16, M41</i></p>	